

DE MI TÖRTÉNT AZUTÁN?

Megszakítottság és folytonosság a magyar elitben 1988 és 2009 között*

Kristóf Luca

(tudományos munkatárs, MTA TK, Szociológiai Intézete)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a társadalmi folytonosságot és megszakítottságot vizsgálja a magyar politikai, gazdasági és kulturális elitben 1988 és 2009 között. Ebben a két évtizedben az MTA Politikatudományi Intézetében négyszer került sor kérdőíves adatfelvételre. Az összesen csaknem 4800 elittag adatait tartalmazó adatbázisok alapján a társadalmi folyamatok három típusát különböztethetjük meg az elitben: (i) hosszú távú társadalmi folytonosság; (ii) a rendszerváltás elitcirkulációjához kapcsolódó megszakítottság; (iii) hosszú távú társadalmi változások, melyekre a rendszerváltás kevésbé volt hatással. Állításom szerint az elitszegmensek nem csak abban különböznek, hogy mennyire terjedt ki rájuk az elitcirkuláció a rendszerváltás idején, hanem egy hosszú távú divergencia is megfigyelhető közöttük

Kulcsszavak: elit ■ folytonosság ■ megszakítottság ■ rendszerváltás

A demokratikus átmenet elitváltása a kilencvenes évek társadalomtudományának egyik slágertémája volt. Az elitek cirkulációja és reprodukciója egyszerre volt a szaktudomány részéről – a nemzetközi tudományos közeg által is – és a közbeszédben, a politikai nyilvánosságban is érdekesnek tartott kutatási terület. A téma számos empirikus kutatási eredményének összegzéseként született a két, talán legismertebb állítás: Szelényi Iván és munkatársai a magyar politikai elit cirkulációját és a gazdasági elit reprodukcióját különböztették meg (Szelényi és Szelényi, 1995; Szelényi et al., 1995), illetve John Higley és szerzőtársai a szegmensek közötti különbségek ellenére úgy érveltek, hogy a kelet-európai összehasonlító perspektívából a magyar elitváltás összességében klasszikus elitcirkulációnak tekinthető (Dogan és Higley, 1998; Higley és Lengyel, 2000). Az 1990-es évek vége után azonban az elittéma fontossága –

* A tanulmány egy korábbi, angol nyelvű változata: *What happened Afterwards?: Change and Continuity in the Hungarian Elite between 1988 and 2009* megjelent: *Historical Social Research* 2012, 37: (2) 108–122. Köszönet Csöste Andrásnak, Lengyel Györgynek és Mike Károlynak a korábbi változathoz fűzött kritikai észrevételeikért. Köszönet továbbá a *Politikatudományi Szemle* két anonim bírálójának a magyar változatot illető kritikáért.

érthető módon – némileg elhalványult, így az elit társadalmi összetételének hosszú távú változásai többé-kevésbé feltáratlanok maradtak.¹ Érdeemes tehát visszatérni a korábbi kutatási eredményekhez, és egy kissé tágabb történeti perspektívából megvizsgálni, hogy az elitváltás következményei stabilnak bizonyultak-e, és az elitben akkor azonosított folyamatok milyen irányban folytak.

Tanulmányom arra vállalkozik, hogy a rendelkezésre álló, két évtizedet átfogó kvantitatív adatbázisok alapján csaknem a jelenig kövesse a legfontosabb szocio-demográfiai trendeket a magyar elitben. A survey-módszer korlátai az elitkutatások esetében nyilvánvalóak, hiszen egyrészt a politikai és gazdasági top döntéshozók az ilyen típusú vizsgálatok számára szinte elérhetetlenek. Másrészt pedig a szélesebb értelemben vett elit tagjait jellemző szociodemográfiai változók is keveset magyaráznak az elitszoportok közötti hatalmi viszonyok, döntéshozatali mechanizmusok alakulásáról. Mégsem tanulság nélküli végigkövetni és a szegmensek között összehasonlítani, hogyan változott az emúlt húsz évben a magyar politikai, gazdasági és kulturális elit összetétele.

Az 1988 és 2009 közötti, survey alapú adatbázisok alapján a társadalmi folyamatok három típusát különböztethetjük meg az elitben: (i) hosszú távú társadalmi folytonosság; (ii) a rendszerváltás elitcirkulációjához kapcsolódó megszakítottság; (iii) hosszú távú társadalmi változások, melyekre a rendszerváltás kevéssé volt hatással. Állításom szerint az elitszegmensek nem csak abban különböznek, hogy mennyire terjedt ki rájuk az elitcirkuláció a rendszerváltás idején, hanem egy hosszú távú divergencia is megfigyelhető közöttük. A politikai elit összetétele 1993 óta viszonylag keveset változott: 2009-ben még mindig a *rendszerváltó elit túlélése* jellemezte. Ezzel szemben a más módon rekrutálódó gazdasági és kulturális elit jelentős változásokon ment keresztül 1993 és 2009 között. Így a későbbi adatok a posztszocialista elitváltás dinamikájára is új fényt vetnek.

ELITÁTALAKULÁS MAGYARORSZÁGON

Az empirikus adatelemzés megkezdése előtt tisztázom az elitfolytonosság fogalmát és áttekintem a magyar elit posztszocialista átalakulásának főbb jellemzőit.

Az elit folytonosságának definiálásához Ilonszki Gabriellára támaszkodom, aki négy folytonossági szintet különböztet meg (Ilonszki 2003). Az első és legegyszerűbb a *személyi folytonosság*, azaz, hogy két adott vizsgálati időpont között az elit tagjai megőrizték-e pozíciójukat vagy lecserélődtek. Ennek vizsgálata különösen nagyobb társadalmi és politikai átalakulások idején fontos. A második megközelítés a *társadalmi folytonosság* szintjével foglalkozik, az elit-

tagok egyéni karrierútjának követése helyett a régi és új elitke közötti szociodemográfiai hasonlóságokat és különbségeket vizsgálja. A harmadik megközelítés a *strukturális folytonosságra*, tehát az elit belső, szerkezeti változásaira fókuszál. A legmagasabb absztrakciós szintű *rendszerelméleti* megközelítés az elitkonfigurációk és a politikai rendszer jellege közötti összefüggésekkel foglalkozik.

Az elit folytonosságának problémája természetesen a kezdetektől jelen volt a rendszerváltás körüli szociológiai és politológiai elemzésekben. A vizsgálatok főként a politikai és gazdasági elit *személyi* folytonosságára fókuszáltak. Az átmenet fő kutatási kérdése – mint ismert – Szelényi Iván Pareto klasszikus munkája ihlette kérdésfelvetésén alapult (Szelényi és Szelényi, 1995; Pareto, 1963): az elit cirkulációja (azaz a széleskörű személyi változások) vagy az elit reprodukciója (személyi folytonossága) jellemezte-e inkább a kelet-európai társadalmi változásokat?

Az elit személyi folytonosságának elméletei, mint például Hankiss Elemér nagykoalíció-tézise (Hankiss, 1989) és Jadviga Staniszkis politikai kapitalizmus-konceptiója (Staniszkis, 1991) azt feltételezték, hogy a szocialista nomenklatura, kapcsolati hálójának segítségével vagy sikeresen megőrizte, vagy gazdasági tőkére váltotta át hatalmi pozícióját, a rendszerváltás valódi nyertesévé válva. Szalai Erzsébet tőkeátváltási elmélete (Szalai, 1999) a hatalom sikeres átmentését és a gazdasági átalakulás levezénylését az általa késő kádári technokráciának nevezett, magasan kvalifikált és viszonylag fiatal csoporthoz kötötte.

1993-ban egy összehasonlító nemzetközi vizsgálat tesztelte az elitfolytonosság fenti hipotéziseit. A hat kelet-európai ország (Bulgária, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Lengyelország és Oroszország) adataira támaszkodó kutatás szerint a politikai elitben történt változások leginkább a cirkuláció, a gazdasági elitben történtek pedig a reprodukció fogalmával írhatók le (Szelényi et al., 1995; Eyal–Townsend, 1995; Böröcz–Róna-Tas, 1995).

Mit jelentettek ezek az eredmények a magyar kontextusban? Magyarországon az 1993-as gazdasági elit egyharmada a rendszerváltás előtt is gazdasági csúcsvezető volt, további 50 százalékuk akacsonyabb vezetői pozíciót töltött be. Az 1988-as elit 30 százaléka gazdasági vezető maradt 1993-ra, míg 23 százalékuk lefelé irányuló mobilitást tapasztalt, 46 százalékuk pedig visszavonult. A nagyobb mértékben cirkuláló politikai elit körében az 1988-as nomenklatura 78 százaléka volt lefelé mobil 1993-ra. A kulturális elit volt az a szegmens, amelyet legkevésbé érintett a rendszerváltás. Míg a teljes magyar elit körében a régiek 20 százalékának sikerült megőriznie elitpozícióját, és az új elit 33 százaléka volt tagja a régi nomenklaturának, addig az 1988-as kulturális elit 56 százaléka pozícióban maradt 1993-ra.

Az 1993-as nemzetközi felmérés a magyarországi elitcirkulációt a lengyel és az orosz adatokkal hasonlította össze. E közül a három ország közül mind-

három elitszegmensben Magyarországon volt a legnagyobb az elitcsere. A kutatók szerint, bár a magyar elit kiválasztódása a késő Kádár-korszakban meritokratikusabb volt, mint a másik két országban, az új magyar politikai elit nagyobb, szimbolikus fontosságot tulajdonított az elitváltásnak, és adminisztratív eszközökkel gyorsította a cirkulációt (Szelényi et al., 1995).

Egy későbbi összehasonlító elemzés megerősítette azt az állítást, hogy az elitcirkuláció Magyarországon különösen nagy volt. A magyar, a lengyel és az orosz némenklatúrát tanulmányozó Jacek Wasilewski megállapította, hogy bár a régi elit tagjait mindhárom társadalomban száműzték a politikai vezető pozíciókból, durván a felüknek sikerült elitstátusban maradnia, ha nem is ugyanabban a pozícióban, mint a szocializmus idején. Ha leszámítjuk a némenklatúra idősebb tagjait, akik nyugdíjba mentek, a régi elit kétharmada 1993-ban is elitpozícióban volt (Wasilewski 1998).²

Az ezredforduló idejére minden fontos kutatási eredmény publikálásra került a kelet-európai elitcirkulációról. Ezeket az eredményeket összegezve John Higley és Lengyel György (Higley and Lengyel, 2000) a magyar (valamint a lengyel és a csehszlovák) rendszerváltást az elitcirkuláció klasszikus eseteként kategorizálták, Higley és Pakulski (Higley and Pakulski, 1999) modelljének típusai közül. A cirkuláció módja fokozatos és békés volt, kiterjedése pedig elég széles és mély ahhoz, hogy kiszűrje a régi elit alkalmatlan tagjait, és új társadalmi csoportok bekerülését tegye lehetővé.³

Bár az elitek folytonosságával kapcsolatos nemzetközi tudományos érdeklődés a kilencvenes évek után alábbhagyott, a kvantitatív elitkutatás periodikus rendszerességgel folytatódott a Magyar Tudományos Akadémián, Kovách Imre vezetésével. Minden további elitkutatás úgy lett megtervezve, hogy összehasonlítható legyen az első, 1993-as felvétellel⁴ (1. táblázat).

1. táblázat. Elitfelvételek 1993 és 2009 között, MTA PTI (N)

Elitszegmens	1988*	1993	1997	2001	2009
politikai elit	523	194	–	142	407
gazdasági elit	102	578	582	482	457
kulturális elit	187	159	–	449	501

* Az 1988-as elit visszamenőleg, 1993-ban lett lekérdezve, az 1993-as elittel együtt.

Az elit survey módszerrel közismerten nehezen megközelíthető társadalmi csoport. A gondosan megtervezett mintavétel ellenére előfordulhat, hogy bizonyos csoportok, amelyeknek válaszadási hajlandósága kisebb, az adatbázisokban alul lesznek reprezentálva. Az 1. táblázatban látható esetszámok eltérései 1993-ban az akkori kutatói érdeklődést tükrözik – a pártállam politikai elitjéből és az új elit gazdasági szegmenséből nagyobb minta felvételére került sor. A későbbi felvételek esetében a törekvés a minimum 400 megkérdezett elérése volt. A kulturális elitnél ezt a célt mindig viszonylag könnyen sikerült

elérni. Ennek az elitszegmensnek a tagjai a kutatókkal szemben nem elzárkózók, így a végső adatbázisokban a szegmensen belüli különböző csoportok (ld. Függelék) az eredeti kutatói szándéknak megfelelő arányban szerepelnek. A gazdasági elit már nehezebben elérhető csoport. Kissé sarkítva: minél nagyobb egy cég, annál nehezebb a cégvezetőt a kutatásba bevonni. A cégeket egy bizonyos (adatfelvételi időpontoként egyre emelkedő) árbevételi korlát felett válogattuk be a mintába, és az elemszámot az összes felvételnél sikerült tartani. Az árbevételi korlát *feletti* alapsokaságból azonban a relatíve kisebb cégek vezetői minden esetben felülreprezentáltak. A politikai elit talán a legnehezebben elérhető csoport, ahogy ezt az 1. táblázatban látható 2001-es alacsony esetszám is mutatja. E felvétel esetében a mintanagyság sérült, ezért a következtetések óvatosan kezelendők, az eliten belüli csoportok aránya azonban a tervezettnél megfelelő maradt. A 2009-es, megfelelő elemszámú felvételen pedig az eltérő válaszadási hajlandóság miatt az eliten belüli csoportok aránya (ld. Függelék) némileg eltolódott a parlamenti képviselőktől a polgármesterek felé. A szűken vett politikai elit és a tágabb, közéleti elit aránya (egy-harmad–kétharmad) azonban nem változott.

A következőkben az 1988-as, 1993-as, 2001-es és 2009-es adatbázisok⁵ összehasonlításának segítségével vizsgálom a magyar politikai, gazdasági és kulturális elit *társadalmi szintű* folytonosságát és megszakítottságát 1988 és 2009 között. A keresztábrás elemzés végén a három elitszegmens összehasonlítását is megkísérlem a fentebb vázolt szempontok szerint.⁶

TÁRSADALMI FOLYTONOSSÁG A MAGYAR ELITBEN 1988 ÉS 2009 KÖZÖTT

A magyar elit alapvető demográfiai jellemzői lényegében hasonlóak az európai átlaghoz: tagjainak nagy többsége magasan iskolázott, középkorú férfi. Az 2. táblázat az elit tagjainak nemek közötti megoszlását mutatja be. Szembeötlő, hogy míg a nők aránya a gazdasági és a kulturális elitben az 1988-as extrém alacsony szinthez képest 2009-re a duplájára nőtt, a politikai elit női tagjainak aránya, amely 1988-ban valamivel magasabb szintről indult, szignifikánsan nem emelkedett az eltelt húsz évben. A gazdasági és kulturális elitben tapasztalható növekedés ellenére a nők aránya 2009-re sem érte el a 20 százalékos három elitszegmens egyikében sem (2. táblázat).

2. táblázat. Az elit tagjainak nemek szerinti megoszlása (százalék)

	1988	1993	2001	2009
Politikai elit				
férfi	82,6	88,1	89,4	83,7
nő	17,4	11,9	10,6	16,3
összes	100	100	100	100

Gazdasági elit				
férfi	94,1	93,4	91	85,6*
nő	5,9	6,6	9	14,4
összes	100	100	100	100

Kulturális elit				
férfi	95,2	93,7	85*	83,3
nő	4,8	6,3	15	16,7
összes	100	100	100	100

* szignifikáns változás az idősor előző eleméhez képest ($p < 0.05$)

A következő táblázat az alapvető demográfiai jellemzők közül az elittagok átlagéletkorát mutatja. Jól látható, hogy a késő Kádár-korszak politikai (és kulturális) elitje nem volt szignifikánsan idősebb a rendszerváltozással őt követő elitcsoportoknál. Régóta ismert, hogy a nómenklátúra-elit átalakulásának folyamata már a nyolcvanas években elkezdődött: Lengyel György kutatásai szerint az elit fluktuációja ebben az időszakban másfélszeresére gyorsult fel. Az új elittagok fiatalabbak (és kedvezőbb státuszú családokból érkezettek) voltak (Lengyel, 2003). A politikai elit nagyobb mérvű rendszerváltáskori cseréje így érdekes módon nem eredményezett fiatalodást; a hatalomba jutó új elittagok inkább ugyanazon generációk más csoportjait képviselték, mint a szocializmus utolsó elitjei. Paradox módon a fiatalodás így inkább a gazdasági elitet jellemezte: a rendszerváltás ezen elitzsegmens esetében kissé felgyorsította a természetes generációváltás folyamatát. A rendszerváltást követően a gazdasági elit átlagéletkora már nem változott számottevően. A másik két elitcsoportnál eleve jelentősen idősebb kulturális elit a kétezres években méginkább idősödött: 2009-re átlagéletkora csaknem 59 évre kúszott fel. A politikai elit esetében is megfigyelhető bizonyos idősödés: a 2001-es elit az 1993-nál átlagosan éppen öt évvel idősebb. A tendencia a kétezres években is folytatódott: 2009-ben a politikai elit 54,4 éves átlagéletkorával a gazdasági elitet megelőzve a második legidősebb elitcsoport (3. táblázat).⁷

3. táblázat. Az elit tagjainak átlagéletkora (év)

	1988	1993	2001	2009
Politikai elit	48,6	47,9	53,3*	54,2
Gzadasági elit	52,2	48,1*	49	49,8
Kulturális elit	57,8	57,9	57,2	58,9*

* szignifikáns változás az idősor előző eleméhez képest ($p < 0.05$)

Ha közelebbről is megvizsgáljuk, hogy milyen életkori csoportokból tevődnek össze a fenti átlagok (4. táblázat), láthatjuk, hogy a politikai elit esetében az első három adatfelvétel időpontjában, tehát 1988-ban, 1993-ban és 2001-ben egyaránt az 1940 és 1949 között született kohorsz volt a legnépesebb, amelynek fiatalabb tagjai már a nagy generációként emlegetett nemzedékhez tartoznak. E nemzedék, mely a rendszerváltás idején a negyvenes éveiben járt, nagy hatással volt a fiatal magyar demokrácia arculatának formálódására. A generációváltás végül a kétezres években következett be: ebben az időszakban a nagy generáció kohorsza elvesztette vezetőszerepét az ötvenes években születettekkel szemben. Ennek ellenére a politikai elit több mint egynegyede még 2009-ben is a nagy generáció sorai közé tartozott. A kulturális elitben, mely, ne feledjük, mindig is idősebb volt a másik két elitzsegmensnél, a nagy generáció tagjai a kilencvenes évek elején kerültek nagy számban elitpozíciókba, és 2009-ben még mindig a második legnépesebb kohorszt alkották. A gazdasági elit esetében viszont nem beszélhetünk hasonlóan kitűntetett generációról: bár a rendszerváltást követő évek ebben az elitzsegmensben is a nagy generáció időszaka voltak, a nemzedéki elitcsere itt sokkal egyenletesebbnek és folyamatosabbnak bizonyult, mint a politikai, illetve a kulturális elit esetében.

4. táblázat. Kohorszok az elitben (százalék)

Politikai elit	1988	1993	2001	2009
születési év				
-1929	15,7	5,2	6,3	2,1
1930-39	33,1	21,6	12,0	3,6
1940-49	35,2	39,2	36,6	26,6
1950-59	13,6	27,8	32,4	38,8
1960-69	2,5	6,2	7,7	18,3
1970-	0	0	4,9	10,6
összes	100	100	100	100

Gazdasági elit	1988	1993	2001	2009
születési év				
-1929	14,7	1,4	0,6	0
1930-39	56,9	22,1	7,3	1,1
1940-49	27,5	50,7	32,1	15,8
1950-59	1,0	24,4	39,8	36,0
1960-69	0	1,4	16,9	28,1
1970-	0	0	3,3	19,1
összes	100	100	100	100

Kulturális elit születési év	1988	1993	2001	2009
–1929	48,1	28,9	12,2	4,4
1930–39	36,4	32,7	16	9,9
1940–49	13,4	28,9	36,2	30,5
1950–59	2,1	8,8	26,3	33,3
1960–69	0	0,6	7,5	16,2
1970–	0	0	1,9	5,4
összes	100	100	100	100

A magyar elit képzettsége a teljes vizsgált periódus alatt igen magas volt (5. táblázat). A diplomával rendelkező elittagok aránya a politikai elitben mindvégig 90 százalék feletti. Nem kivétel ez alól az 1988-as politikai elit sem: a munkásosztály hatalmát hirdető szocialista ideológia ellenére a diplomás elittagok aránya a késő Kádár-korszakban is rendkívül magas volt. Az 1993-as politikai elit azonban még ezt is túlszárnyalta a maga 97,9%-nyi diplomás tagjával. Később a főiskolát és egyetemet végzettek aránya a korábbi – szintén igen magas – szintre esett vissza. Ami a gazdasági és a kulturális elitet illeti, a szocializmus utolsó periódusában gyakorlatilag minden tagjuk rendelkezett egyetemi vagy főiskolai végzettséggel.

A kulturális elit esetében, amely *per definicionem* magas iskolázottságú, ez az arány azóta sem sokat csökkent, a gazdasági elit esetében viszont jelentősen: 2001-ben az elittagok 12,2%-ának nem volt diplomája. Ez nyilvánvalóan összefügg a gazdaság átalakulásával: a tervgazdaság irányítóinak posztjai diplomához kötöttek voltak, a rendszerváltás utáni gazdasági elitbe viszont fokozatosan bekerültek a saját erejükből feltört nagyvállalkozók is (ld. Csizé-Kovács, 1999). 2009-re viszont, a gazdasági elit újabb generációjában a diplomások aránya újra feljebb kúszott, majdnem az 1988-as szintre, összhangban a népességben is tapasztalható, növekvő iskolázottsági trenddel.

5. táblázat. Az elit tagjainak iskolázottsága (százalék)

Politikai elit	1988	1993	2001	2009
diplomás	91,2	97,9*	90,2*	92,3
nem diplomás	8,8	2,1	9,8	7,7
összes	100	100	100	100

Gazdasági elit	1988	1993	2001	2009
diplomás	99	93,1*	87,8	96,0*
nem diplomás	1	6,9	12,2	3,9
összes	100	100	100	100

Kulturális elit	1988	1993	2001	2009
diplomás	100	98,1	98,6	98,0
nem diplomás	0	1,9	1,4	2
összes	100	100	100	100

* szignifikáns változás az idősor előző eleméhez képest ($p < 0.05$)

Az apai foglalkozás kétértékű változójának (szellemi/fizikai) segítségével megvizsgálhatjuk a különböző elitszegmensek társadalmi összetételét. Ez a változó – bár igen leegyszerűsítő – mégis jelzi, hogy a magyar elitet az elmúlt két évtizedben mobilitási értelemben vett bezáródás jellemezte (6. táblázat). A késő Kádár-korszakban mind a három elitszegmensben többségben voltak a fizikai foglalkozású apák gyermekei. A gazdasági elit volt a legnyitottabb szegmens: itt a fizikai dolgozók leszármazottainak aránya több mint 70% volt. Természetesen minél korábbi generációt vizsgálunk, a szellemi dolgozók aránya az egész társadalomban is annál alacsonyabb. Ez a generációs különbség azonban nem magyarázza az 1988-as és 1993-as elitek közötti kirívó különbséget. A rendszerváltás a szocialista rendszer ideológiája által támogatott, sőt erőltetett társadalmi mobilitás végét jelentette, aminek következtében a fizikai munkások aránya a politikai elittagok apái között 1993-ra 24,6 százalékkal visszaesett. Ugyanez a tendencia érvényesült a gazdasági elitben (14,5 százalékos csökkenés) és a kulturális elitben (19,1 százalékos csökkenés). Az ezredfordulóra a szellemi foglalkozású apák aránya mindegyik elitszegmensben 60 százalék fölé emelkedett, a kulturális elitben, amely mindig is a legzártabb elitcsoport volt, a 70 százalékot is elérte. A magyar elit elég zártnak mondható összetétele stabilnak tűnik: 2001 és 2009 között a szellemi és fizikai foglalkozású apák aránya nem változott.

6. táblázat. Az apa foglalkozása (a megkérdezett 14 éves korában) (százalék)

Politikai elit	1988	1993	2001	2009
szellemi	33,4	58*	61,1	62,6
fizikai	66,6	42	38,9	37,4
összes	100	100	100	100

Gazdasági elit	1988	1993	2001	2009
szellemi	29,3	43,8*	61,8*	62,7
fizikai	70,7	56,2	38,2	37,3
összes	100	100	100	100

Kulturális elit	1988	1993	2001	2009
szellemi	46,6	65,4*	71,7	71,8
fizikai	53,4	34,5	28,3	28,2
összes	100	100	100	100

* szignifikáns változás az idősor előző eleméhez képest ($p < 0.05$)

A leggyakrabban használt mérőszám a szocializmus és a poszt-szocializmus elitjei közötti folytonosság mérésére az egykori MSZMP-tagság. A 7. táblázat a volt párttagok arányának változását mutatja. 1988-ban a politikai és gazdasági elit több mint 80 százaléka párttag volt, a kulturális elitben ez az arány valamivel alacsonyabb (71,2 százalék) volt. A legnagyobb csökkenés – a legnagyobb mértékű eliticirkulációt jelezve – a politikai elitet érintette: a volt MSZMP tagok aránya 1993-ra több mint 50 százalékkal csökkent. A csökkenés a másik két elitzsegmensben kisebb (17 százalék körüli) volt. A kilencvenes évek eleje óta viszont a volt párttagok aránya a politikai elitben nem csökkent tovább: 2009-ben még mindig az elittagok egyharmadát tette ki. A gazdasági elit esetében az MSZMP-tagság arányában látható csökkenés párhuzamosan zajlott a fokozatos generációváltással, amelyet a 4. táblázatban bemutattunk. A volt párttagok aránya az 1993-as kétharmadról 27,3 százalékra esett vissza 2001-re, 2009-re pedig tovább csökkent 19,6 százalékra. A kulturális elitben a nagy generáció dominanciája még a vizsgált periódus második felében is érzékelhető volt: az egykori MSZMP-tagok aránya még ekkor is 30 százalék körüli volt. Az, hogy a politikai és a kulturális elit tagjai közötti egyharmados arány a kétezres években nem változott, erős stabilizálódást jelent, hiszen demográfiai okokból ez az arány a teljes népességben folyamatosan csökken.

7. táblázat. Volt-e valaha tagja az MSZMP-nek (százalék)

	1988	1993	2001	2009
Politikai elit	86,2	34,7*	33,8	31,8
Gazdasági elit	84,2	66,6*	27,3*	19,6*
Kulturális elit	71,2	54,4*	34,7*	30,4

* szignifikáns változás az idősor előző eleméhez képest ($p < 0.05$)

A folytonosság egy másik lehetséges mérőszáma azoknak az elittagoknak az aránya, akik a rendszerváltás előtt vezető pozíciót töltöttek be. A FEOR-besorolás⁸ szerint vezetőnek számító pozíció nem szükségszerűen jelent elitpozíciót. Például egy minisztériumi főosztályvezető vagy egy egyetemi tanszékvezető az általunk használt mintavételi definíció szerint nem elittag, de a KSH besorolása szerint vezetőnek számít. Ugyanakkor az ilyen típusú beosztások a később még feljebb ívelő egyéni karrierútban az elit alatti, szub-elit lépcsőfokot jelölik, így a karrierek folytonosságára utalnak. Az 1988-as vezető pozíciót tekintve⁹ (8. táblázat), a folyamatok a volt párttagsághoz hasonlóan, a normál demográfiai folyamatoktól eltérően alakultak: az 1993-as politikai elit 41,9 százaléka már 1988-ban vezető volt. Ez az arány – csakúgy, mint az MSZMP tagság – nem változott számottevően 2009-ig: ekkor a politikai elit 41,6 százalékát még mindig a késő Kádár-korszak vezető pozíciójú elittagjai alkották. Az 1993-as gazdasági elit 76,8 százaléka viselt a rendszerváltás előtt vezető beosztást. 2001-re ez az arány kétharmadra, 2009-re 50 százaléknál is keve-

sebbre csökkent. A kulturális elitben az 1993-as elit egyharmada volt a rendszerváltás előtt is vezető pozícióban. Az eltelt két évtizedben ez az arány valamelyest tovább csökkent.

A 2009-es felmérés három elitszegmensét összehasonlítva feltűnő, hogy a gazdasági elit volt az a csoport, amelyben az egykori MSZMP-tagok aránya (7. táblázat) a legalacsonyabb (19,6 százalék), míg a rendszerváltás előtt is már vezetők (8. táblázat) aránya a legmagasabb (45 százalék) volt. Ez a különbség összességében a gazdasági elittagok karrierjének kevésbé politikai voltát mutatja.

8. táblázat. 1988-ban vezető beosztásban dolgozók aránya (százalék)

	1988	1993	2001	2009
Politikai elit	63,9	41,9*	44,3	41,6
Gazdasági elit	95	76,8*	63,7*	45
Kulturális elit	53,3	33,6*	25,4*	28,4

* szignifikáns változás az idősor előző eleméhez képest ($p < 0.05$)

Van-e vajon bármi jelentősége több mint húsz évvel a rendszerváltás után az egykori párttagságnak, vagy a szocializmusban betöltött vezető pozíciónak? Más, posztkommunista társadalmakkal való friss összehasonlító adatok hiányában nehéz megítélni, hogy az az arány, miszerint húsz évvel a rendszerváltás után a magyar politikai és kulturális elit minden harmadik, a gazdasági elit minden ötödik tagja egykori MSZMP-tag volt, és még többen közülük vezetők voltak a késő Kádár-korszakban, magas-e vagy alacsony? Mindazonáltal úgy tűnik, hogy az egykori párttagság stabilizáló faktor a politikai és részben a kulturális elitben is. Az egykori MSZMP-tagság stabilitása egyrészt összefügghet az elit záródásával – a vezető és értelmiségi származásúak emelkedő arányával –, másrészt az utolsó elitfelvétel időpontja, a 2009-es év, nyolc év szocialista kormányzás utáni helyzetet ábrázol. A 2010-es választásokon győztes Fidesz politikája több területen is erőteljes generációváltást forszírozott, azzal együtt, hogy a politikai elit jobboldali csoportjaiban is megtalálhatók a karrierjüket a szocializmus alatt kezdő, egykori állampárti elittagok.

KÖVETKEZTETÉSEK

A magyar elit társadalmi összetételének 1988 és 2009 közötti változásait összegezve a hosszú távú folyamatok három típusa azonosítható.

1. *Hosszú távú folytonosság.* Néhány tekintetben a magyar elitek megőrizték a késő Kádár-korszak elitjének sajátosságait.

2. *Az elit cirkulációjához kapcsolódó megszakítottság.* Az elit néhány jellemzője viszont a rendszerváltás idején erőteljesen megváltozott az elitcirkuláció kö-

vetkeztében. A rendszerváltás utáni második évtizedbe is továbbkövetve ezeket a folyamatokat, két megszakítottság-altípust különböztethetünk meg:

2a. Azok a jellemzők, amelyek az elitváltás következtében nagyot változtak, és a változás a későbbiekben is trendszerűen folytatódott.

2b. Azok a jellemzők, amelyek az elitváltás következtében nagyot változtak, a kilencvenes évek eleje óta viszont nem jelentősen.

3. *Hosszú távú, az elitcirkulációhoz nem kapcsolódó társadalmi változások az elitben.* Az elitnek azok a jellemzői, amelyekre a rendszerváltás nem volt hatással, hosszú távon viszont a generációváltások következtében megváltoztak.

Általánosságban elmondható, hogy a politikai elitet az első és második típusú változások, tehát a folytonosság és egyszersmind a megszakítottság jellemzi. A harmadik típus, a hosszú távú, fokozatos változások a gazdasági elitben tipikusak, míg a kulturális elit valahol a politikai és a gazdasági elit között található, néhány szempontból a 2b. típusú, gyakrabban azonban, a gazdasági elithez hasonlóan, a harmadik típusú változások jellemzik.

KÜLÖNBSEGEK A HÁROM ELITSZEGMENSZEN

Politikai elit

A nők alacsony és a diplomások magas aránya azok közé a jellemzők közé tartozik, amelyek az egész vizsgált periódus során hosszú távú folytonosságot mutattak, és a magyar politikai elit zártságát mutatják. Úgy tűnik, a diplomások extrém magas aránya maradandó sajátossága a magyar politikának. Ami pedig a női részvételt illeti, bár a nők politikai elitbe jutásának esélyei emelkedtek az utolsó évtizedben, a nyugat-európai társadalmak átlagaival összehasonlítva még mindig súlyos női reprezentációs deficit figyelhető meg a magyar politikai elitben (ld. Ilonszki, 2004).

A hatvanas évek „nagy generációjának” folyamatos jelenléte szintén feltűnő jellegzetessége a magyar politikai elitnek. A szocialista korszak végi elit relatíve alacsony átlagéletkora azt mutatja, hogy, bár a politikai csúcsvezetők idősek voltak, a tágabb értelemben vett elit inkább középkorúnak volt mondható. A kohorszok vizsgálata megmutatta, hogy legnépesebb csoportjuk a negyvenes éveiben járt, tehát nem voltak idősebbek, mint a rendszerváltást követően pozícióba került új elittagok. Így az elitváltás a politikai elitben nem igazán generációváltást jelentett, inkább ugyanazon generáció másik csoportjainak hatalomra kerülését. Ennek a generációnak a másfél évtizedes bebetonozódása okozta aztán a politikai elit érzékelhető időződését a poszt-szocialista korszak második évtizedében.

A három legfontosabb jellemző, amelyben megszakítottság érvényesül a politikai elitben: az MSZMP-tagság, a szocializmus alatti vezető beosztás és a származás. Az első két jellemző megszakítottsága nyilvánvalóan a kommunista nómenklatúra cirkulációjához kötődik, és mint ilyen, a rendszerváltás

direkt következménye. A származási összetétel változása – konkrétan a fizikai foglalkozású apák gyermekeinek csökkenő aránya – a rendszerváltás után az elitbe kerülő új csoportok eltérő társadalmi háttérét mutatja, ami részben a szocializmus alatt háttérbe szorított társadalmi csoportok inklúziójának is köszönhető.

A megszakítottságot mutató jellemzők igazi érdekessége azonban abban áll, hogy mindegyik a fent említett 2b típusba tartozik: a rendszerváltás időszakának drámai változásai után kialakult arányok a következő másfél évtizedben nem változtak tovább. 2009-ben még mindig minden harmadik politikai elittag egykori MSZMP-tag is volt, éppen úgy, mint 1993-ban, annak ellenére, hogy a teljes népességben ez idő alatt az egykori párttagok aránya folyamatosan csökkent. Ez azt jelenti, hogy a személyi folytonosságot illetően a *rendszerváltás elitjének túlélését* figyelhetjük meg, értve ez alatt a szocializmus végének rendszerváltást túlélő elitszereit, valamint a magával a rendszerváltással elitbe kerülőket egyaránt. Ők együtt azok, akik a legnagyobb mértékben alakították a magyar politikai élet arculatát az elmúlt két évtizedben.¹⁰

Gazdasági és kulturális elit

A késő Kádár-korszak gazdasági és kulturális elitje volt az a két elitszere, amely az összes vizsgált elitminta közül a leginkább iskolázott és a leginkább férfiak által dominált volt, gyakorlatilag csak diplomás férfiakból állt. Az elitváltás kutatói (Szelényi et al., 1995; Lengyel, 2003) általában azt hangsúlyozták, hogy a nyolcvanas években a magyar gazdasági és kulturális elit kiválasztódása már lényegében – a nyíltan rendszerellenes ellenzék nem túl népes csoportjának kivételével – meritokratikus volt. A meritokratikuságot némiképp megkérdőjelezi azonban a nők alacsony aránya ezekben az elitszeregekben, mely egyébként a szocialista modernizáció nemi egyenjogúságot hirdető ideológiájának is ellentmond. A nők arányának lassú növekedése olyan folyamat, amely nem kötődik közvetlenül a rendszerváltáshoz, igazán csak a vizsgált időszak második évtizedében indult el. Ez az arány, bár még mindig alacsonynak mondható, 1988 óta mégis megduplázódott a kulturális és a gazdasági elitben, s így kezdi megközelíteni a nyugat-európai átlagot. Ami az iskolázottságot illeti, ebben a gazdasági elit szintén fokozatos átalakulást mutat: a diplomások aránya a kezdeti extrém magas szintről először csökkent, majd a népességben tapasztalható trenddel összhangban ismét nőtt. A kulturális elit esetében azonban ez az arány nem változik: az egyetemi vagy főiskolai diploma szentderd jellegzetesség.

Míg a gazdasági és a kulturális elit a nők számára nyitottabbá vált, származás tekintetében inkább bezáródásról beszélhetünk. A politikai elithez hasonlóan, azoknak az elittagoknak az aránya, akiknek apja szellemi foglalkozású volt, erősen emelkedett a rendszerváltás után. Ebből a szempontból tehát mindhárom elitszeregekben kimutatható a szocialista és a posztiszocialista

elit közötti diszkontinuitás; az új elit tagjai egyértelműen magasabb státuszú családokból származtak. 1988-ban a politikai, gazdasági és kulturális elitben egyaránt 50 százalék felett volt a fizikai foglalkozású apák gyermekeinek aránya, ami a rendszerváltás után erősen lecsökkent. Amíg azonban a politikai elit esetében ez a változás a rendszerváltás személycseréihez köthető, a gazdasági elitnél a származási státusz az új belépő generációkkal, fokról-fokra emelkedett, és az ezredforduló után egy új szinten állapodott meg, a politikai változásoktól függetlenül. Ebből a szempontból a kulturális elit inkább a politikai, mint a gazdasági elithez hasonlít: származási értelemben zártabb lett a rendszerváltás idején, a fizikai foglalkozású apák gyermekeinek aránya viszont a későbbiekben már nem változott számottevően.

Úgy tűnik tehát, hogy a megszakítottság szempontjából a gazdasági elit a politikai elitnek éppen az ellentéte. Ezt jól láthatjuk az egykori MSZMP-tag-sággal és az 1988-as vezető beosztással kapcsolatban is. A kisebb mértékű elitcirkuláció következtében a gazdasági elitben e két jellemző aránya sokkal kevésbé csökkent 1988 és 1993 között, mint a politikai elitben. Hosszú távon azonban, másfél évtized fokozatos csökkenésének köszönhetően a gazdasági elit e jellemzők tekintetében jóval kevésbé hasonlít húsz évvel ezelőtti önmagára, mint a politikai elit. A kulturális elit ismét csak a két szélsőség között helyezhető el. A rendszerváltás kevésbé hatott rá, mint a politikai elitre, a volt párttagok és az 1988-as vezetők aránya fokozatosan csökkent a posztszocializmus első évtizedében, később azonban a csökkenés megállt a gazdasági eliténél egy magasabb szinten. Ezt a különbséget valószínűleg a „nagy generáció” tartós jelenlétének tulajdoníthatjuk, mely nemcsak a politikai, de a kulturális elitben is érzékelhető volt.

Mi magyarázhatja ezeket a különbségeket a három magyar elitszegmens között? Az egyik tényező maga az elitcirkuláció törvénye. A kommunista és poszt-kommunista elitek közötti kontinuitással kapcsolatban Ilonszki Gabriella hangsúlyozza, hogy a diktatórikus rendszerek különböző elitszegmenseinek eltérő a túlélési képessége: demokratikus átalakulás esetén a politikai elit tagjainak vannak a legrosszabb esélyeik (Ilonszki, 2003). Ez a szabályszerűség megmagyarázza a politikai elit nagyobb megszakítottságát, nem magyarázza azonban azt, hogy a változások miért álltak meg később. Úgy tűnik ugyanis, hogy a demokratikus átmenet traumája után a politikai elitben lezajló változások nem tartottak lépést a másik két elitszegmens változásaival – a politikai elit alapvető szociológiai jellemzői 1993 és 2009 között vajmi keveset változtak, még normál ütemű generációváltás sem zajlott. Ugyanakkor a gazdasági és kulturális elit, amelyre eredetileg kevésbé hatott a rendszerváltás, a következő másfél évtized során fokozatosan elvesztette posztszocialista karakterét,¹¹ és – legalábbis alapvető szociodemográfiai jellemzőiben – a stabil demokráciák elitjeihez hasonult.

A politikai közbeszédben folyamatosan jelen van az elit folytonosságának kérdésköre. 2010-ban a Fidesz „fülkeforradalmának” retorikája a posztszocialista korszak lezárását ígerte. Az új politikugenerációt képviselő anti-establishment pártok – különösen a Jobbik, de éppen úgy az LMP is – és mozgalmak szintén gyakran, bár eltérő hangsúllyal emlegették a posztkommunista folytonosság kérdését.

Két évtized elteltével azonban az igazi kérdés már régen nem a nómenklátúra-elit folytonossága. A rendszerváltás után kialakult és hosszú időn keresztül „beállt” politikai elitnek éppúgy része a késő Kádár-korszak elitjének túlélő csoportjai, mint maguk a „rendszerváltók”. A posztszocialista korszak idején hozzájuk csatlakozó, újabb generációkhoz tartozó elittagok pedig, mint láthattuk, szociológiai jellemzőiket tekintve meglehetősen hasonlítanak a rendszerváltás utáni elit tagjaihoz. Sajátos paradoxon, hogy a 2010-től kormányzó elitfrakció, amely maga is a posztkommunista elithez tartozik, kielégítve a válság következtében felerősödött anti-establishment érzületet, maga igyekszik végrehajtani a – természetesen saját tagjaira nem vonatkoztatott – késlekedő elitcserét.

FÜGGELÉK: AZ ELITFELVÉTELEK MINTÁJA

Az 1993-as mintától kezdve a pozícionális mintában az egyes elitzseggmensek adatbázisai időben összehasonlíthatók. A tanulmányban szereplő leíró statisztikákban csak az összehasonlítható, pozícionális almintákba tartozó megkérdezettek szerepelnek.

Az 1993-as, 2001-es és 2009-es politikai elitfelvételek alapsokaságát *A magyar közélet kézikönyve* aktuális kiadásában szereplők alkották. Az 1988-as elit mintáját levéltári adatok alapján állította össze Hubai László történész.

Politikai elit

1993

Kvóta	N	%
1988-as politikai elit		
MSZMP felsővezetése	24	5
MSZMP középvezetése	132	25
parlament, minisztériumok, pártbürokrácia	206	39
területi közigazgatás	39	8
tömegszervezetek	99	19
diplomácia	23	4
Összesen	523	100

1993-as politikai elit	N	%
parlament, kormány, központi közigazgatás	161	83
önkormányzatok	33	17
Összesen	194	100

2001

Kvóta	N	%
a köztársasági elnök hivatala	6	4
kormány	8	6
önálló állami szervezet	7	5
parlamenti képviselő	20	14
országos kisebbségi önkormányzat	3	2
közigazgatási hivatal	2	1
fővárosi és kerületi polgármesteri hivatal	2	1
megyei önkormányzatok	1	1
parlamenti pártok	1	1
nem parlamenti pártok	5	3
társadalmi szervezetek	23	16
nemzetiségi, etnikai önkormányzat	4	3
sport és egyéb szövetség	6	4
szakszervezet	17	12
gazdasági szövetségek	15	11
pénzügyi szervezetek	3	2
kamarák	8	6
egyházak, felekezetek	10	7
Összesen	141	100

2009

Kvóta	N	%
Magyar köztársaság	7	2
országgyűlési képviselők	27	6
kormány: kormány, min. elnöki hivatal, minisztériumok	20	5
önálló állami szervezetek	27	7
EU (Magyarország és az Európai Unió)	4	1
önkormányzatok	55	14
pártok	7	2
társadalmi szervezetek	51	13
nemzeti etnikai szervezetek	9	2
sportszervezetek	18	4

Kvóta	N	%
szakszervezetek	71	18
gazdasági szövetségek	47	12
pénzügyi szervezetek	12	3
kamarák	14	3
egyházak, felekezetek	31	8
Összesen	400	100

Gazdasági elit

A minta kiválasztása a Hoppenstedt Bonnier-cégadatbázisán alapul, így a gazdasági elitet alapvetően menedzserelítéként definiálja. Az adatbázisban szereplő szektorok: kereskedelem, szolgáltatás, logisztika, termelés, pénzügyi intézetek. 1993-ban 578 (az 1988-as gazdasági elitből pedig 102), 1997-ben 582, 2001-ben 492, míg 2009-ben 457 cégvezetővel vettünk fel kérdőívet. A mintavétel elve minden évben azonos volt, az árbevételi alsó határ azonban az inflációt és az adatbázisba került cégek növekedését követve változott: a mintába 1992-ben a legalább 100 millió forintot, 1997-ben a 200 millió forintot, 2001-ben az 500 millió forintot meghaladó árbevételű cégek vezetői kerültek. 2009-ben a 2 milliárd forint árbevétel feletti cégek vezetői tartoztak a gazdasági elitfelvétel alapsokaságához.

Kulturális elit

1993

Kvóta	N
1988-as kulturális elit	187
1993-as kulturális elit	159

Az 1988-as és az 1993-as minta pozicionális: akadémikusok, tudományos, kulturális intézetek vezetői, tájékoztatási intézmények vezetői, napi-, heti- és havilapok vezetői találhatóak meg benne. 2001-ben és 2009-ben ez a minta kiegészült a rangos tudományos és művészeti díjak (Kossuth-díj, Széchenyi-díj, Ybl-díj, József Attila-díj, stb.) kitüntetettjeivel, a könyv- és lemezadási listák vezetőivel, valamint a *reputációs* elitesoporttal, amelyet a pozicionális minta megkérdezettjeinek véleménye alapján (kiket tekintenek a magyar kulturális élet legnagyobb alakjainak) állítottak össze.

2001

Kvóta	N	%
akadémikusok	49	11
tudományos, kulturális intézetek vezetői	63	14
tájékoztatási intézmények vezetői	27	6
egyetemek, főiskolák vezetői	14	3
napilapok vezetői	8	2
heti- és havilapok vezetői	52	12
művészeti és tudományos díjazottak*	150	33
könnyűzenészek*	24	5
könyveladási toplista*	20	5
reputációs elit*	42	9
Összesen	449	100

* jelen tanulmány statisztikai elemzéseiben nem szerepelnek

2009

Kvóta	N	%
akadémikusok	50	10
tudományos, kulturális intézetek vezetői	52	10
tájékoztatási intézmények vezetői	27	5
egyetemek, főiskolák vezetői	15	3
napilapok vezetői	8	2
heti- és havilapok vezetői	52	10
művészeti és tudományos díjazottak*	150	30
könnyűzenészek*	25	5
könyveladási toplista*	22	4
reputációs elit*	100	20
Összesen	501	100

* jelen tanulmány statisztikai elemzéseiben nem szerepelnek

JEGYZETEK

- ¹ Kivételesen ez alól a politikai elit egy csoportja, a parlamenti képviselők, melynek változásait követi a Magyar Képviselői Adatbázis (Ilonszki, 2006 és 2012; Ilonszki–Kurtán, 2011). A gazdasági elit esetében a 2000-es évek fontos összefoglaló művei (Szalai 2001; Lengyel, 2003) lényegében még a kilencvenes évek adataira támaszkodtak.
- ² Ezek az eredmények vezettek a *helyettesítő cirkuláció* fogalmának megalkotásához (Higley és Lengyel, 2000).
- ³ Higley és szerzőtársai a rendszerelméleti szintű megközelítést is alkalmazták a kelet-európai elitváltással kapcsolatban: a magyar rendszerváltást adaptív elitmegállapodásként értelmezve (Higley et al., 1996).

- ⁴ A követett mintavételi logikát lásd a Függelékben.
- ⁵ A 2001-es adatok keresztmetszeti elemzéséről ld. Csurgó et al., 2001; Kovách 2002, 2009-es adatok: Kovách 2011. Az 1997-es gazdasági elitfelvétel: Csité–Kovách, 1999.
- ⁶ A három elitszegmenst egymástól elkülönítve vizsgálom; jelen tanulmányban nincs mód kitérni arra a fontos kutatási irányra, amely az elittagok szegmensek közötti váltásaira fókuszál.
- ⁷ A három elitszegmens közül az életkor tekintetében a kulturális elit mutatja a legnagyobb szórást (2009-ben 12,4) utána következnek a politikai, majd a gazdasági elit (11,4 és 9,7 év).
- ⁸ Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszere, a KSH által használt foglalkozási klasszifikáció.
- ⁹ A keresztábra csak az 1988-ban már dolgozó elittagokat tartalmazza.
- ¹⁰ Arról, hogy a 2010-es parlamenti választások hoztak-e jelentős változásokat a politikai elitben, még kevés adat áll rendelkezésünkre. Ilonszki Gabriella és Kurtán Sándor a parlamenti képviselők kapcsán úgy fogalmaz, a látszat ugyan a nagy átalakulás, de amögött a képviselői elit folytonossága, további bezáródása állapítható meg (Ilonszki–Kurtán, 2011: 117–118.).
- ¹¹ A folyamat a gazdasági elit esetében volt a legláthatóbb, ezen elitszegmens kutatói már az ezredfordulón bejelentették a „posztoszocializmus végét” (Csité–Kovách, 1999)

IRODALOM

- Böröcz József–Ákos Róna-Tas (1995): Small leap forward. Emergence of new economic elites. *Theory and Society* (5): 751–81.
- Csité, András and Imre Kovách (1999): The end of post-socialism: the structure and efficiency of the ownership of Hungarian large companies in 1997. *Acta oeconomica* (1-2): 57–88.
- Csurgó Bernadett–Himesi Zsuzsa–Kovách Imre Kovách (2001): Elitök és politikai preferenciák. In: Kurtán Sándor (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve*. 318–336. Budapest, DKMKA.
- Dogan, Mattei–John Higley ed. (1998): *Elites, Crises and the Origins of Regimes*. Lanham, Rowman & Littlefield.
- Eyal, Gil–Eleanor Townsley (1995): The social composition of the Communist nomenclatura: a comparison of Russia, Poland and Hungary. *Theory and Society* (5): 723–750.
- Eyal, Gil–Iván Szelényi–Eleanor Townsley (1998): *Making Capitalism without Capitalist: The New Ruling Elites in Eastern-Europe*. London, Verso.
- Hankiss Elemér (1990): *East European Alternatives*. Oxford, Clarendon Press
- Higley, John–Judith Kullberg–Jan Pakulski (1996): The Persistence of Postcommunist Elites. *Journal of Democracy* (2): 133–47.
- Higley, John–György Lengyel (ed.) (2000): *Elites After State Socialism*. Oxford, Rowman & Littlefield.
- Higley, John–Jan Pakulski (1999): Elite Power Games and Democratic Consolidation in Central and Eastern Europe. *Soviet and Post-Soviet Review* (1-2): 115–137.
- Ilonszki Gabriella (2003): Számít-e az elit folytonossága? *Politikatudományi Szemle* (4): 109–124.
- Ilonszki Gabriella (ed.) (2004): *Women in Decision-making. CEE Experiences*. Budapest, OSI.

- Ilonszki Gabriella (szerk.) (2006): *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Ilonszki Gabriella (2012): *Post-communist Parliaments: Change and Stability in the Second Decade.* London–New York, Routledge.
- Ilonszki Gabriella–Kurtán Sándor (2011): Látszat és valóság. A 2010-ben megválasztott parlamenti képviselők arculata. In: Enyedi Zsolt–Szabó Andrea–Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon.* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 95–122.
- Kovács Imre (ed.) (2002): *Hatalom és társadalmi változás: a poszt szocializmus vége.* Budapest, Napvilág.
- Kovács Imre (ed.) (2011): *Elitek a válság korában: magyarországi elitek, kisebbségi elitek* Budapest, MTA Politikatudományi Intézete, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Argumentum.
- Lengyel György (2003): A magyar gazdasági elit cirkulációja a 90-es években: lassulás és bezáródás. *Politikatudományi Szemle* (4): 125–141.
- Lengyel György–Gabriella Ilonszki (2010): Hungary: Between Consolidated and Simulated Democracy. In: Heinrich Best and John Higley (ed.): *Democratic Elitism: New Theoretical and Comparative Perspectives.* Leiden, Brill, 153–171.
- Pareto, Vilfredo (1963): *A Treatise on General Sociology (1915–1919).* New York, Dover.
- Staniszki, Jadwiga (1991): *The Dynamics of Breakthrough in Eastern Europe.* Berkeley, University of California Press.
- Szelényi, Iván–Szonja Szelényi (1995): Circulation or reproduction of elites during the postcommunist transformation of Eastern Europe. *Theory and Society* (5): 615–638.
- Szalai Erzsébet (1999): System Change and the Conversion of Power in Hungary. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, (1): 23–44.
- Szalai Erzsébet (2001): *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban.* Budapest, Aula Kiadó.
- Szelényi, Szonja–Iván Szelényi–Imre Kovács (1995): The Making of the Hungarian Postcommunist Elite. *Theory and Society*, (5): 615–638.
- Wasilewski, Jacek (1998): Hungary, Poland and Russia: The Fate of Nomenklatura Elites. In: Mattei Dogan and John Higley (ed.): *Elites, Crises and the Origins of Regimes.* 147–168. Lanham, Rowman & Littlefield.